

Jože Horvat

Evald Flisar: *Čaj s kraljico.*

Ljubljana: Mladinska knjiga (zbirka Nova slovenska knjiga), 2004.

Flisarjev roman *Čaj s kraljico* je ocenjevalo več piscev. Kot se navadno zgodi, so v njihovih besedilih izostale neke prvine te knjige, ki so bile zame važnejše kot morda za tiste, ki so o knjigi govorili. A verjetno bo tudi obratno: tudi jaz najverjetneje ne bom omenil nekaterih, ki so se drugim zdele dobre in zanimive.

V knjigi se zdi pomembna refleksivna plast pripovedi; nekako v prvi polovici knjige je povezana zlasti z vprašanji likovne umetnosti, v drugi polovici pa tudi literature, saj se glavni lik, mladi slikar iz Jugoslavije, sreča z ruskim emigrantom, ki se ima za pisatelja in v nekem smislu to tudi je. Kaže, da sta oba sklopa vprašanj dvoosno gibalo dogajanja, ki naj bi peljalo do uveljavitve mladega priseljenca. Prebiti se čez lastne bariere, kot tudi skozi nepredvidljivi prostor galerijske in kritiške londonske scene, je največja želja Vilija Vavpotiča. V Anglijo je namreč prišel, da bi jo "osvojil" kot kak Viljem Osvajalec. Mudi se mu do ugleda in slave. In že na začetku, med stopanjem v novi svet, sanja o odprtju svoje razstave v znameniti *Tate Gallery*.

Velika sanja o slavi po zaslugi umetnosti se začne na ladji, s katero se mladenič bliža Dovru. Takrat se začne razkrivati tudi njegov pogled na umetnost. Menda zaradi morske bolezni pobruha svojo svežo srajco, a pri čiščenju izbruhano hrano vanjo vtire tako, da ga packe spominjajo na "manj uspešen slikarski zamazek zgodnjega Cézanna", pri čemer ga navdaja misel, da je slikar pač slikar "vsak trenutek! Vsaka kretnja tudi najbolj neumna, (je) umetniška gesta; vsaka packa umetnina, od razlite juhe do blatnih sledov na preprogi; nikoli se ni zgodilo, da ne bi bil moj zamazek lepši od tistega, kar sem po nerodnosti posvinjal". Zaradi vetra pa malo pobruha tudi lepotico poleg sebe, in zaradi njene lepote se v njem sproži želja po njej, malo pozneje pa, da bi jo slikal, jo upodabljal v neštetih vlogah oziroma arhetipih, od matere in zapeljivke do lady Macbeth, Antigone, njene podobe pa bi "prekrile stene v *Narodni galeriji*".

Nekaj več o svojem pojmovanju slikarstva Vili izda pozneje, na angleškem podeželju, kjer ga sprejme družina njegove prijateljice

Julie. Njena mati Denton-Barker se namreč ljubiteljsko ukvarja s slikanjem, natančneje z akvareli. Od Vilija želi nekaj nasvetov oziroma vsaj njegovo mnenje. Toda namesto tega Vili najprej meditira:

“Jaz se čutim skozi umetnost, moja metla, ali, če hočete, sesalec za prah, je moj čopič, ki nesnago iz mene pomeša z nesnago sveta in oboje nanese na platno kot destilirano esenco sveta, ki jo vidiva samo jaz in Bog. Umetnost je alkimija, ustvarjanje zlata iz nežlahtnih kovin; tisti, ki mu je dan ta redki dar, ga ne sme zapraviti tako, da pred sabo počisti svet, ki ga hoče, ki ga mora upodobiti zato, da bi ga videli tudi drugi, čeprav ga zagledajo le redki med njimi, saj večina vidi le barve, črte, obrise.” V nadaljevanju pomodruje tudi o akvarelih gospe Denton-Barker, pri čemer pravi, da so “akvareli že po definiciji nekaj, kar ustreza predvsem amaterjem”, a globljih kriterijev za to ne razvije. Toda potem: “Umetnost ni v svojstvenem videnju, ampak v prenosu te svojstvenosti na papir ali platno ob spoštovanju utečenih pravil, hkrati pa, in to poudarjam, z ignoriranjem teh pravil, ki pa mora biti enako svojstveno. V vaših akvarelih pa, govorim sicer kot mladenič, ki nima pravice deliti nasvetov mnogo starejši gospe, vidim preveč tega, kar vidimo vsi.”

Vilijevega refleksijskega odziva se malo pozneje dotakne njega samega: kot slikar se ima za “medij”, ki rabi za “pretok tistih vidikov resničnosti, ki jih večina ljudi zaradi navlake v sebi ne more zaznati, in zato (...) mora odriniti vso navlako v sebi na stran, da ne bi motila žarkov vizije, ki ne morejo zaobiti ovir in potujejo le naravnost”. Potem pravi, da tega ni mogoče razumeti, in dalje, da se mu zdi, da ni potrebno, “da kdor koli razume, zakaj slika tako, kot slika; pravzaprav mora skrivnost njegovega ustvarjanja ostati skrivnost. Vedel je, kaj slika, in to je bilo dovolj”. “Vsaka slika ali risba, ki jo je končal ali napol dokončal, je dobila ime enega od sinonimov besede *desolation*”. Vilijeve slike učinkujejo na podeželsko družino Denton-Barker kot nekaj nenavadnega, in prerokovana mu je “velika prihodnost”.

V drugem delu knjige se Vili vrne v London. Tu med drugim slika na Temzi (cikel *Sočasja*), spozna kritika, Irca Alana McClellanda, ki ga uvaja v londonski galerijski svet, a izkaže se, da je homoseksualec in Vili se ga nazadnje odkriža. Toda ta človek mu na svoj način odkriva svet umetnosti in značaje umetnikov, ki so po njegovem “umazani, prepirljivi, pijani, zagledani vase in imajo o vsaki stvari mnenje, o katerem se niso pripravljani pogovarjati, pa naj je še tako infantilno. Ker je vsak od njih prepričan, da je najmanj Leonardo,

v resnici pa je med njimi več amaterjev kot v katerem koli poklicu ... Ker ne berejo, ker jih svet ne zanima, ker od njih ne izveš nikoli nič pametnega”, skratka, so veliki egoisti. Vili je po njegovem mnenju izjema, saj ta cinični kritik o njem pravi: “Tvoja umetnost ima v sebi nekaj, kar pri drugih pogrešam. In s tem ne mislim obrtne spretnosti, ki je za fanta tvojih let osupljiva. Mislim na tvoj pogum, ki se ga najbrž sploh ne zavedaš, da znane uveljavljene stile prostodušno kombiniraš v nekakšne stilne kolaže, ki delujejo kot nov, izviren stil, čeprav seveda ne poznavalcem. Ampak prej ali slej bo ta kombinatorika rodila nekaj, kar bo resnično tvoje, enkratno. In takrat boš postal ime čez noč ...” Njegove slike da prežema globoka človeškost, sicer pa da “človeka ganejo”: “Ne morda na isti način, kot nas gane popolnost velikih mojstrov, amak veliko globlje, kot neposredno sporočilo človeka človeku. Sporočilo tvojih slik je: trpljenje ni samo stvar posameznika, trpljenje je naša skupna usoda. Tega ne smeš nikoli pozabiti, pa čeprav je to samo prvi in morda majhen korak k nesmrtnosti”.

Zadeva o vprašnjih umetnosti se nekako zgosti v tretjem delu romana, ko Vili sreča ruskega pisatelja, emigranta in dozdevnega disidenta Alekseja Ivanoviča Solouhina oziroma Dostojevskega oziroma Stavrogina (kot mu menda pravijo ali se imenuje sam), s katerim ga poveže nenavadno sožitje in s katerim se pogosto zapleta v pogovore, katerih središče je problem umetnosti, slikarstva in literature.

Nekega dne Vili odkrije Solouhinove zapiske, iz katerih izve marsikaj o njem, zlasti še o njegovem pisanju in stališčih do literature in slikarstva. Solouhin bi rad postal angleški pisec, torej nekdo, ki bi pisal v angleščini. To se mu ne posreči; Vili ugotavlja, da so njegovi stavki v tem jeziku prazni, brez resničnosti, ki jo literatura mora vsebovati. Torej, v besedah mora biti svet z resničnim utripom neponarejenega življenja. S slikarjem je drugače: sprememba okolja ga ne “prizadene”, njegov jezik je univerzalen, kjer koli se naseli, “slika naprej, kot je slikal dotlej”.

V nadaljnjih prizorih se jima problem umetnosti razširi v vprašanje o svobodi, trpljenju in Bogu, a spet vedno znova o umetnosti oziroma pisanju, ob tem še o vprašanju, zakaj postati slikar, pisatelj. Vili misli, da so razlogi za to “neubesedljivi”, Dostojevski se s tem ne strinja, kajti zanj je vse ubesedljivo, piše iz razloga, kot je baje Bog ustvaril človeka: “ker ljubi zgodbe”; po njegovem slikar zato tudi slika, kajti “zgodba je edino, kar nas rešuje”. Z zgodbo človek “čuti z drugimi”. “Sočuti” njihovo trpljenje, zaradi česar je zadovoljen Bog in nam

zato "v svoji milosti omogoča, da trpimo naprej". Vili je bolj egoističen, nikomur noče pomagati s sočutjem, poskrbeti hoče najprej zase. Solouhin se ne strinja, vztraja pri sočutju, ki da se obema, njemu in Viliju dogaja skozi slike oziroma zgodbe. Vili je treznejši, še več, ugotavlja, da se glede na ustvarjeno pravzaprav morata nehati sprenevedati, da sta umetnika. A Solouhin se ne vda, opozarja ga, da bo njuno delo morda prepoznano kot umetnost kdaj pozneje, glavno je, da v svojih zgodbah sočutita "naše trpljenje". Vili se spet distancira od njega, trdi, da umetnost "nima nobene zveze s sočutenjem". V nadaljevanju dialoga Vili ostaja pri svojem, njuno modrovanje pa se ne preseli na kako drugo, novo raven. Že zato ne, ker je Solouhin umetnik le *pro forma*, kakršnih je ta doba polna in tvorijo *mainstream*, ki s svojo nasilnostjo skuša krojiti okus in merila umetnosti in življenja. Vili mu ne zaupa povsem, čeprav ga njegova bližina in celo določeno prijateljstvo z njim privlači. O vprašanih umetnosti se lahko intenzivno pogovarja edino z njim. Dotikata se mnogih "žgočih" točk, povezanih tudi z moralno držo umetnika do okolja, njegove toliko opevane svobode in pravice do ravnanja, pri katerem da si – po mnenju Solouhina – "lahko privošči vse". Vili ni ravno tega mnenja ...

Pozneje, potem ko Vili s svojo najdeno sliko *Čaj s kraljico* že tako rekoč obogati oziroma uspe s pomočjo lorda Hattersleya, v nekem svojem monologu pravi: "Kadar sem slikal, sem skoraj vedno slikal povnanjene elemente samega sebe, skoraj vsaka moja slika je bila neke vrste avtoportret."

V nadaljevanju se navrže še ena "tema": nekakšen pomočnik Dostojevskega, boljje specialist za ponarejanje slik, Italijan Bruno se o svetovni umetnostni sceni izraža izredno negativno, do kraja cinično, češ v svetu umetnosti je ena sama goljufija in "prekupčevanje z mamili je stokrat bolj pošteno", saj je v svetu umetnosti danes čisto vse korumpirano. V ta posel se je nekako prisiljen vključiti tudi Vili, saj se hoče žrtvovati za prijatelja Stavrogina, ki mu grozi zapor zaradi nenamerne uboja: z denarjem za sliko, ki bi jo ponaredil Vili, bi Stavrogin lahko pobegnil v Brazilijo ... Vili mu ustreže in ponaredi Caravaggiovo *Kristusovo rojstvo*. To je zanimivo zato, ker ilustrira diskusijo med "romanopiscem" Dostojevskim in slikarjem Vilijem, diskusijo, ki nazadnje vsaj s perspektive Dostojevskega ni optimistična. Po njegovem je svet katastrofalno plitev, prav tak, kot ga izraža na Evroviziji prvonagrajena, a brezvezna popevka *Bang-bang-a-bang*. Dostojevski bi rad po Vilijevem mnenju s fabuliranjem nadgradil ta svet, ki je

pravzaprav sam ta "popevka", vendar Dostojevski pravi, da ne piše romana, ampak "piše življenje", češ vsi njegovi liki so resnični. Po njegovem "življenje ohranja še nekaj pristnosti, ki jo je jezik že povsem izgubil. Pisatelj nima več na voljo nekontaminiranega jezika; vse besede, vse fraze so mu pokradli, poenostavili, razvrednotili politiki, novinarji, akademiki, oglaševalci. Bang-bang-a-bang. Ne zdi se mi smiselno pisati romana, ki bo ostal samo moj zasebni mit; in če se obrnem proti temu, bo nastala antiliteratura, ki bo zaničevala samo sebe kot kazen za svojo odvisnost od izčrpanega izrazja". Viliju očita, da se ni uprl temu stanju, ampak je "podlegel duhu časa", njegove (zdaj kajpak že sila uspešne) slike so tudi same omenjeni "bang-bang-a-bang". "Čas, dragi Vili," pravi Dostojevski, "nam je vse tisto, kar smo mu predolgo servirali kot vrhunsko hrano, vrgel nazaj v obraz kot pasje ostanke."

Njuna diskusija se nekajkrat dotakne tudi vprašanja dobrega, ob robu tega tudi zla, pa kakšen sme biti umetnik, koliko je lahko dober idr. Po mnenju Dostojevskega Vili ne sme biti "dober za vsako ceno", saj je dobrota "povzročila veliko slabega na svetu". V zadnjem poglavju Vili s Cleo, s katero naj bi se poročila, ugotavlja, da sta oba naivna, verjameta, "da so ljudje v osnovi dobri; težko bi našla koga, ki bi naju vzdrževal v tej veri tako prepričljivo, kot to lahko počneva sama".

Koliko je vse te misli mogoče jemati kot "resne" in kot "umetniški credo" ali "nazor", je težko reči; dejstvo je namreč, da so številni pasusi napisani ironično, in torej posameznih izjav in stavkov ni mogoče vzeti dobesedno. Potemtakem so do neke mere irealni in jih ni mogoče preprosto imeti za filozofski "ključ" do razumevanja romana. "Ključ" pa tudi zato ni, ker so nekatere njegove osebe same bolj zapleteno strukturirane, kot na primer sam Vili Vavpotič, in ga z njim ni mogoče do kraja odpreti. Misli o umetnosti so torej ilustracija dogajanja oziroma vrveče podobe velemesta, ki živi na prelomnici vrednot, saj so tradicionalne navade in načini življenja razpadli, čeprav tu in tam ohranjajo svojo znano formo. V romanu seveda ni prikazana celota socialnih plasti, marveč nekateri že na zunaj najočitnejši fenomeni londonskega sveta. Mednje sodijo tri velike skupine: priseljenci, aristokracija in umetniški živelj. Iz njih je modelirana zgodba, pri čemer imajo vidno vlogo priseljenci, tisti novodobni novorojenčki Londona, ki hočejo postati eno izmed njegovih stoterih identifikacijskih znamenj. Vsi hočejo uspeli, kar pa tudi pomeni deležiti pri njegovem ugledu in njegovi mnogoplastni slavi, tistemu, kar London

delu London. V njem, ki je tako rekoč podoba umetniškega sveta, je umetnostna produkcija v precepu treh vidikov: zmagoslavja povprečnosti (vsi mislijo, da so "najmanj Leonardo"), vračanja k zgodbi in s tem k identifikaciji bralca z avtorjem (vprašanje "sočutenja" drugega), in pa dileme o možnostih odslikave resničnega življenja, ki določa tudi pripovedno formo (roman kot nadgradnja resničnosti – ali namesto njega zgolj besedilo, ki je golo, pristno "življenje", ki ima še svoj jezik, medtem ko je življenje v posesti medijev, politikov, akademikov, reklamirjev idr. za umetnost povsem neuporabno). Vendar Flisarjeva pripoved pri vsem tem ne daje "uporabnih" stališč, še manj kakih receptov. Je raje odprta, nedorečena, zanima jo eksistenca kot celota: Vili je sicer prikazan kot umetnik, a njegove bivanjske skrbi niso opredeljene samo z umetnostjo. Znotraj svojega življenjskega kroga živi tako rekoč v več smeri, od njih je v marsičem odvisen, čeprav od orientirja, ki se tiče umetnosti, še najbolj (kolikor bi kaka druga analiza morda lahko pokazala, da je vsaj toliko tudi od tistega, kar se v avtorjevih delih večkrat kaže kot osrednji motiv: iskanje ljubezni).

Kljub temu pa je moč zapisati, da je v sočasni produkciji pri nas malo del – če sploh kako – ki bi tako intenzivno reflektirala možnosti, status, naravo in predvsem etično razsežnost, pa tudi vlogo umetnosti nasploh. To se mi zdi v izrazito revnem oziroma ubožnem času – oznaka, ki je dolgo veljala ali še velja za čas, v katerega je v Hölderlinovi viziji naroden pesnik – sila pomembno: kajti ta čas je reven tudi za refleksijo, teorijo umetnosti; pravzaprav ga je skoraj zatrl in izločil iz javnosti. Tako je vsaj na Slovenskem, kjer praktično ni več resne, avtonomne razprave o umetnosti, saj se večidel navezujejo na teorije bodisi filozofije ali ved, ki z umetnostjo (literaturo) nimajo bistvenega stika. Tako se tudi po tej poti ustvarja videz, da gre v njima kot zvrsteh za nekaj zastarelega, vsekakor nekaj nesodobnega in vrednega pozabe ali vsaj neomembe v javnosti. Kolikor se temu "pozabljanju" ne bodo "uprli" sami ustvarjalci – država se zagotovo ne bo, pa tudi naši veleumni in svobodni medijci/novinarji ne dajejo znamenj, da bi literarno knjigo spet kanili postavljati pod žarometne potrebne pozornosti – se bo t. i. duhovno življenje še naprej siromašilo. In od česa naj potem živi človek, se pravi bralec, če mu samo kruh za preživetje ni dovolj ...?